
Nadesłano 29.06.2018 r.; zaakceptowano 16.11.2018 r.

NIEDOKOŃCZONA HISTORIA KOPALNI WĘGLA KAMIENNEGO „NOWA PRZEMSA” W MYSŁOWICACH

Małgorzata MANOWSKA

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, Katedra Geologii Podstawowej;
malgorzata.manowska@us.edu.pl

*historia górnictwa, kopalnia węgla kamiennego
Nowa Przemsza, dziedzictwo górnicze,
Mysłowice, płytka eksploatacja*

Kopalnia „Nowa Przemsza” działała w Mysłowicach w latach 1850–1925, a jej obszar górniczy obejmował tereny, na których węgiel wydobywano od roku 1800. Na przełomie XIX i XX wieku kopalnia była – po kopalni „Mysłowice” – największym zakładem przemysłowym miasta. Budynek kopalni, do tej pory użytkowane gospodarczo, zostały zachowane w bardzo dobrym stanie, lecz nie są niestety w żaden sposób oznakowane czy opisane wśród atrakcji krajobrazowych Mysłowic, choć z pewnością należy je zaliczyć do dziedzictwa kulturowego Górnego Śląska. Historia już niemal zapomnianej kopalni zachowała się w niekompletnych dokumentach i opracowaniach i warta jest zbiorczego opracowania. Planowane wznowienie wydobywania węgla kamiennego na dawnym polu górniczym kopalni może spowodować skutki katastrofalne dla mieszkańców i środowiska.

1. Metodyka i materiały

W opracowaniu wykorzystano archiwalne oraz współczesne materiały kartograficzne. Należą do nich: mapy eksploatacji pokładów kopalni „Nowa Przemsza”, uzyskane w archiwum Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach, niemieckie mapy z 1902 r., przedstawiające pola górnicze w południowej i środkowej części Mysłowic oraz załączniki z dokumentacji geologicznych, ukazujące obszary górnicze Brzezinka 1 oraz Brzezinka 3 (Bzowski i in., 2014; Dawidowski i in., 2014). Wykorzystano również fragment mapy (zmodyfikowany) pt. Zago-

spodarowanie górnicze i lokalizacja wierceń w skali 1:200 000 (Jureczka i in., 2005). Wymienione materiały opracowano za pomocą metod GIS, rejestrując wykorzystane mapy w systemie odniesienia WGS 84. Następnie przeprowadzono wektoryzację wybranych elementów. Otrzymane wyniki zostały przedstawione w formie graficznej (mapy zagospodarowania obszaru kopalni) oraz w postaci zestawień tabelarycznych. W opracowaniu zamieszczono także unikalne fotografie historyczne, dotąd niepublikowane, związane z rozwojem kopalni „Nowa Przemsza” oraz korzystano z historycznych materiałów prasowych.

2. Charakterystyka obszaru badań

2.1. Lokalizacja

Obszar górniczy kopalni „Nowa Przemsza” (nazywany dalej obszarem badań) położony jest w środkowo-wschodniej części miasta Mysłowice, znajdującego się w środkowo-wschodniej części województwa śląskiego. Według podziału fizyczno-geograficznego Polski (Kondracki, 2002) miasto znajduje się we wschodniej części Wyżyny Śląskiej, w obrębie dwóch mezoregionów: Wyżyny Katowickiej i Pagórów Jaworznickich. Powierzchnia obszaru badań wynosi około 12 km². Jego zachodnia część wznosi się na wysokości 300–310 m n.p.m. i opada w kierunku wschodnim, do koryta rzeki Przemszy, do wysokości 240 m n.p.m. Obszar badań obejmuje następujące dzielnice Mysłowic: Brzezinka, Brzęczkowice, Mysłowice Las, Kosztowy.

Ryc. 1. Kopalnia „Nowa Przemsza”, rok 1920 (Kokot, 2002)

Fig. 1. The “Nowa Przemsza” coal mine, 1920 (Kokot, 2002)

Podobnie jak w wielu innych miastach Górnego Śląska, w Mysłowicach początki rozwoju gospodarczego są związane z wydobywaniem surowców naturalnych, początkowo rudy darniowej, dolomitu i wapienia, a od końca XVIII wieku węgla kamiennego. Istotnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi gospodarczemu miasta było położenie jego zachodniej granicy wzdłuż rzeki Przemszy, będącej ważną drogą transportową aż do początków XX wieku. Okres najintensywniejszego rozwoju miasta związany jest z XIX-wieczną rewolucją przemysłową, która spowodowała znaczący wzrost zapotrzebowania na węgiel (ryc. 1).

2.2. Budowa geologiczna

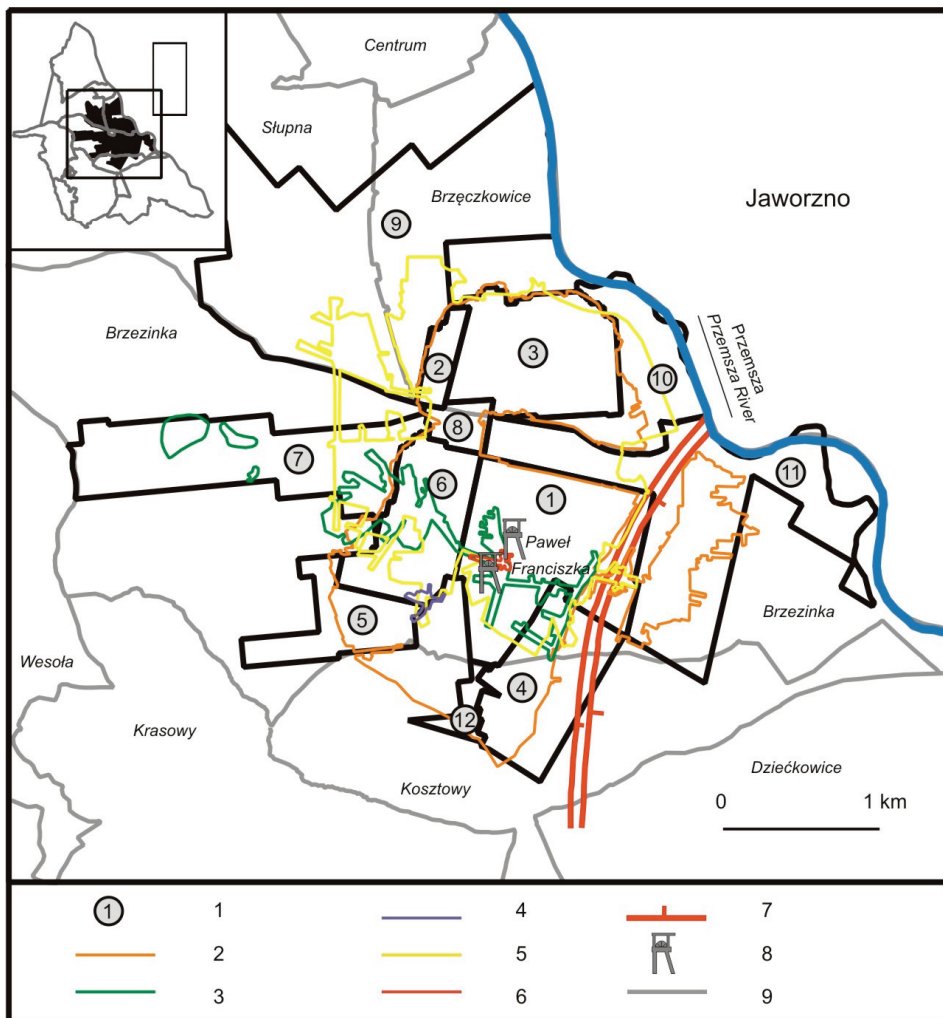
Pod względem budowy geologicznej obszar badań znajduje się we wschodniej części Górnos Śląskiego Zagłębia Węglowego. Jest on zbudowany z utworów górnego karbonu, przykrytych osadami czwartorzędowymi. Utwory triasu i miocenu pojawiają się na południe od obszaru badań, za uskokiem książęcym.

Utwory karbonu na badanym obszarze reprezentują utwory krakowskiej serii piaskowcowej – warstwy łaziskie (westfal C – pokłady o numeracji 200) oraz górna część serii mułowcowej – warstwy orzeskie (westfal B – pokłady 301–318/3) (Dawidowski i in., 2014; Wodeczak & Chudowski, 1963; Zimny & Kotłowska, 1990). Warstwy łaziskie i orzeskie występują tu do głębokości dokumentowania 650 m (spąg pokładu 318/3). Poniżej złoża „Brzezinka 1” wydzielono złożo „Brzezinka 2”, obejmujące dolną część warstw orzeskich (westfal B), warstwy rudzkie (namur C) i siodłowe (namur B) (Dawidowski i in., 2014).

Obszar górniczy kopalni „Nowa Przemsza” charakteryzuje się obecnością rozbudowanej sieci uskoków, rozcinających utwory karbońskie i tworzących blokową strukturę złoża (Bzowski i in., 2014; Łukaczyńska & Łukaczyński, 1995). Istotne znaczenie dla dawnej eksploatacji miały dwa równoległe uskoki, przecinające pole górnicze kopalni w kierunku zbliżonym do południkowego i zrzutach 90 i 35 m w kierunku wschodnim. Podzieliły one pole górnicze na część zachodnią, eksploatowaną od początku XIX wieku i część wschodnią, w której węgiel eksploatowano bardzo krótko w latach 20. XX wieku (ryc. 2; Manowska, 2018).

3. Historia kopalni

Początki historii eksploatacji węgla kamiennego w południowych dzielnicach Mysłowic opisał Jan Kudera, proboszcz parafii Brzezinka w latach 1920–1940 (Kudera, 1928). „Kopalnia laryska «Błogosławieństwo Karola» należy do

Ryc. 2. Kopalnia „Nowa Przemsza” oraz zasięg jej eksploatowanych pokładów:
 1 – kopalnie wchodzące w skład pola górniczego kopalni Nowa Przemsza (tab. 1), pokłady:
 2 – Przemsza (301), 3 – Bartelmus (302), 4 – Jedność (303), 5 – Luiza (304),
 6 – Franciszka (314), 7 – uskoki dzielące pole kopalni „Nowa Przemsza” na część wschodnią
 i zachodnią, 8 – szyby kopalni, 9 – dzielnice Mysłowic
 (opracowanie własne oparte na *Flöztkarte...*, 1902 i Jaros, 1972)

Fig. 2. Location of the “Nowa Przemsza” mine and the extent of its exploited coal seams:
 1 – the mines included into the “Nowa Przemsza” mining area (table 1), coal seams:
 2 – Przemsza (301), 3 – Bartelmus (302), 4 – Jedność (303), 5 – Luiza (304),
 6 – Franciszka (314), 7 – faults splitting the „Nowa Przemsza” mining area into western
 and eastern portions, 8 – mining shafts, 9 – city districts
 (own elaboration based on *Flöztkarte...*, 1902 and Jaros, 1972)

najstarszych na Górnym Śląsku. I choć co prawda kopalni tej oficjalnie dopiero 22 lipca 1797 nadano prawo do wydobywania węgla (*auf eine Fundgrube und 20 Maassen*), to stwierdzić tu musimy, że eksploatacja węgla odbywała się tu o wiele wcześniej. Węgiel laryski odgrywał ważną rolę już w powstaniu kościuszkowskim, albowiem galarami wywożono go w okolice Krakowa i używano przy kuciu kos. (...) Od tego czasu eksploatacja węgla w okolicy Brzezinki staje się coraz to intensywniejszą; powstają liczne kopalnie, które po wyczerpaniu węgla w pobliżu jednego szybu, ustępowały miejsca powstającym nowym kopalniom, ponieważ technika nie była tak dalece udoskonaloną, aby zapobiec niedomaganiom, jakie pod ziemią powstałyby: brakowało robotnikom dopływu świeżego powietrza, a nadmierna ilość wody zalewała wybrane miejsca i chodniki. Do dziś jeszcze zachowały się w pamięci ludu nazwy tych dawnych kopalń, jak: Wanda, Krakus, Józefka, Leopoldyna, Traugott, Gluckauf i inne”.

Kopalnia „Nowa Przemsza” (do 1922 r. nazwa „Neu Przemsza”) otrzymała nadanie w roku 1850, a eksploatację węgla kamiennego prowadziła w latach 1856–1925. Początkowo kopalnia „Nowa Przemsza”, a także kopalnie, które ostatecznie utworzyły jej pole górnicze, były własnością prywatną. Należały do Antoniego Klausy oraz znanego rodu Sułkowskich. W 1861 r. kopalnię kupił magnat Hubert von Thiele-Winckler. „Nowa Przemsza” w 1890 r. przeszła z rąk prywatnych właścicieli na wyłączną własność Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa (Jaros, 1972). Początkowo była to jedna z licznych małych kopalń o niewielkiej powierzchni, jakie powstawały od początku XVIII w. na południu Mysłowic. Od 1816 roku wielkość podstawowego pola górniczego wynosiła zgodnie z miarami obowiązującymi 3432 m², lecz można ją było powiększyć do 2,5 ha. Taka wielkość pola górniczego była wówczas wystarczająca, gdyż wydobywanie prowadzono wyłącznie siłą ludzkich mięśni z niewielkich głębokości. Rewolucja przemysłowa XIX. wieku wymusiła na kopalniach konieczność zwiększenia wydobywania węgla, co można było uzyskać poprzez: rozbudowę systemu eksploatacji podziemnej, budowę i kupno kosztownych urządzeń wydobywczych oraz rozbudowę infrastruktury naziemnej. Działania te powodowały, że mniejsze kopalnie likwidowano lub ich właściciele występowali o powiększenie pól górniczych albo łączyli ich pola w celu obniżenia kosztów wydobywania (Jaros, 1972).

Z przedstawionych powodów obszar górniczy „Nowej Przemszy” stopniowo powiększał się, łącząc ostatecznie kilkanaście małych kopalń (tab. 1, ryc. 2). Końcowa powierzchnia pola górniczego „Nowej Przemszy”, obejmowała od 1859 r. prawie 12 km².

Tabela 1. Kopalnia „Nowa Przemsza” i jej pola górnicze
 (opracowanie własne oparte na: *Flöztkarte...*, 1902; Westphal, 1913; Jaros, 1972)
 Table 1. The Nowa Przemsza mine and its components
 (own elaboration based on *Flöztkarte...*, 1902; Westphal, 1913; Jaros, 1972)

Nr (ryc. 2)/ No. (fig. 2)	Kopalnia / Coal mine	Rok powstania / Year of the mine establishment	Rok dołączenia do kopalni „Nowa Przemsza” / Year of the mine entry into the “Nowa Przemsza” mine	Powierzchnia pola górniczego (km ²)/ Surface area of mining site (km ²)
1	„Nowa Przemsza”	1850	–	1,04
2	„Theodor” „Lui”	1800	1893	0,11
3	„Leopoldine”	1805	1900	0,72
4	„Josepha” („Kostowergrube”)	1813	1873	3,69
5	„Wanda”	1824	1900	0,35
6	„Przemsza”	1824	1900	0,57
7	„Bartelmus”	1829	1868	0,93
8	„Weichsel”	1834	1900	0,11
9	„Freiheit”	1859	1893	2,29
10	„Gleichheit”	1859	1893	0,50
11	„Frischauf”	1855	b.d.	1,38
12	„Glückhilf”	1856	b.d.	0,08
Razem / Sum				11,77

4. Rozwój kopalni

Ekonomiczna konieczność łączenia się małych kopalń spowodowała, że w drugiej połowie XIX w. w Mysłowicach pozostały jedynie cztery kopalnie: „Mysłowice”, „Nowa Przemsza”, „Karol” oraz „Gleichheit”, połączona z „Nową Przemszą” w roku 1893 (tab. 2, 3).

Główne zabudowania kopalni znajdowały się w obecnej dzielnicy Brzezinka (ryc. 1, 3). Należały do nich: budynek dyrekcji, dwa domy mieszkalne pracowników administracji kopalni, dwa główne szyby wydobywcze, sortownia, płuczka, kuźnia, kotłownia, stolarnia, wodociąg, maszynownia, łaźnia i stajnia. Podziemne stajnie dla koni znajdowały się na dwóch poziomach wydobywczych kopalni: na około 178 m p.p.t. oraz 185 m p.p.t. Obszar górniczy kopalni rozciągał się pod następującymi dzielnicami (w dzisiejszym podziale administracyjnym): Brzezinką, Brzęczkowicami, Słupną oraz Kosztowami. Kopalnia odprowadzała wody dołowe do Przemszy dwoma sztolniami: Stanisław i Leopoldyna.

Tabela 2. Wydobycie węgla kamiennego [Mg] w mysłowickich kopalniach w latach 1867–1912 (Westphal, 1913); bd – brak danych
 Table 2. Coal production [Mg] from Myslowice mines in a period 1867–1912 (Westphal, 1913); bd – no data

Rok / Year	Kopalnia / Coal mine			
	„Mysłowice”	„Gleichheit”	„Nowa Przemsza”	„Karol”
1867	bd	bd	49 082	22 250
1868	bd	bd	68 599	25 801
1869	bd	bd	57 653	28 117
1870	bd	bd	61 064	33 225
1871	bd	bd	69 957	32 567
1872	bd	bd	68 619	37 634
1873	1	bd	71 593	35 075
1874	73	bd	64 897	39 703
1875	4	bd	73 673	32 136
1876	bd	bd	78 820	20 723
1877	1 906	66 350	76 575	29 482
1878	16 178	59 538	52 187	23 879
1879	31 978	69 660	53 146	31 200
1880	54 133	72 453	62 235	33 372
1881	58 529	67 390	56 789	34 198
1882	68 912	61 914	64 446	33 548
1883	100 341	61 080	66 732	32 516
1884	106 396	14 458	79 677	32 883
1885	135 885	55 585	70 354	33 324
1886	147 359	58 746	68 433	34 473
1887	175 476	44 518	59 054	40 822
1888	257 183	15 010	67 250	48 380
1889	385 341	24 997	93 348	50 940
1890	449 735	24 998	89 461	53 969
1891	440 835	47 999	51 789	25 644
1892	424 350	33 097	33 571	40 927
1893	434 120	27 426	65 740	47 276
1894	472 183	bd	99 408	19 420
1895	494 445	bd	90 261	54 712
1896	514 070	bd	96 452	59 060
1897	537 885	bd	97 625	68 792
1898	610 580	bd	100 818	100 677
1899	670 870	bd	103 248	130 582
1900	692 940	bd	172 862	147 959
1901	738 950	bd	110 557	171 986
1902	773 920	bd	96 967	138 216
1903	753 350	bd	124 245	146 775
1904	797 915	–	112 685	142 592
1905	779 290	–	127 419	161 266
1906	821 390	–	148 651	171 677
1907	868 753	–	179 162	184 494
1908	882 775	–	191 542	179 779
1909	922 978	–	209 008	179 620
1910	946 615	–	215 780	180 545
1911	1 017 250	–	269 958	203 410
1912	1 053 390	–	306 103	194 030

Tabela 3. Liczba pracowników (fizycznych i umysłowych) w mysłowickich kopalniach w latach 1904–1912 (Westphal, 1913)

Table 3. Number of employees (labourers and office workers) in Myslowice mines in the years 1904–1912 (Westphal, 1913)

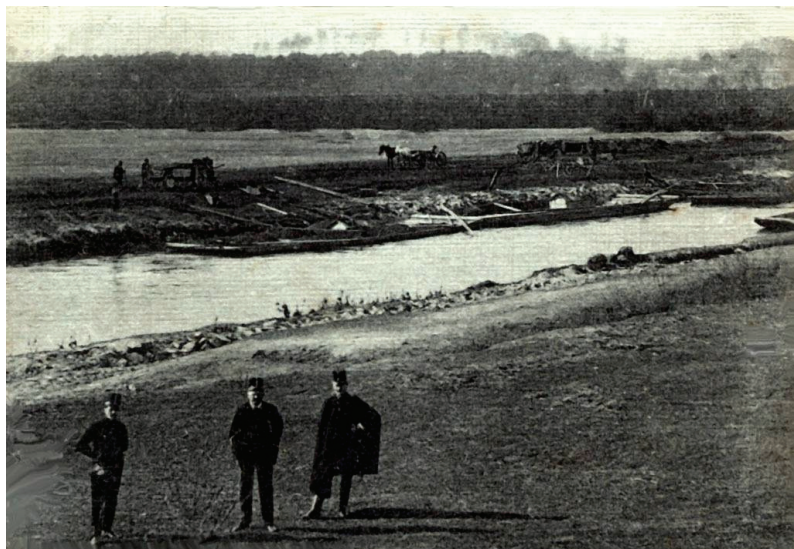
Rok / Year	Kopalnia / Coal mine		
	„Karol”	„Nowa Przemsza”	„Myslowice”
1904	510	412	2182
1905	474	443	2066
1906	470	512	2155
1907	482	599	2213
1908	524	780	2321
1909	578	970	2574
1910	588	865	2661
1911	579	824	2629
1912	621	894	2657

Dogodne położenie kopalni w pobliżu rzeki Przemsza pozwalało na transportowanie węgla drogą wodną (ryc. 4). Przewożono go galarami do Małopolski przez długi czas, do końca XIX w., nawet po budowie linii kolejowej, ze względu na niski koszt transportu (Sulik, 2007).

Ryc. 3. Górnicy kopalni „Nowa Przemsza”, 1920 r. (Kokot, 2002)

Fig. 3. The miners of “Nowa Przemsza”, 1920 (Kokot, 2002)

Ryc. 4. Transport węgla rzeką Przemsza, rok nieznany (Kokot, 2002)
Fig. 4. Coal transport by the Przemsza River, unknown year (Kokot, 2002)

Jak wspominał Franciszek Kokot (2002): „Jeśli chodzi o kop. »Nowa Przemsza« – to pamiętam kolejkę linową, transportującą węgiel do miejsca załadunku na galary, czyli charakterystycznych barek na rzece Przemsza. Potem już byliśmy świadkami burzenia kominów, w pierw na kop. «Carlssegen» – niedaleko naszego domu, a krótko później kop. «Nowa Przemsza», położonej blisko dworca kolejowego. Po odłączeniu kominów od kotłowni, można było do nich wejść, co robiliśmy idąc do kościoła. Górny otwór wydawał się nam dość blisko, chociaż wszystkie 4 kominy były wysokie. Widziało się rozłożone ogony ptaków – kawek. Dobrze że akurat nie bombardowały”.

Budowa stacji kolejowej w Brzezince, w odległości około 300 m od szybów wydobywczych ułatwiła transport węgla tą drogą w okresie znacznego wzrostu jego produkcji przez kopalnię.

Budowa geologiczna obszaru kopalni została dobrze rozpoznana podczas prowadzenia wydobywania węgla kamiennego w latach 1800–1925. Na terenie kopalni „Nowa Przemsza” istniało w sumie niewiele mniej niż 100 szybów wydobywczych oraz wierceń o różnych głębokościach. Na początku XX w. w pobliżu szybów wykonano wiercenie o głębokości 1089,3 m (wiercenie „Wanda”, Bzowski i in., 2014). Intensywna eksploatacja obszaru górniczego kopalni rozpoczęła się po wybudowaniu dwóch szybów w latach 50. XIX w.: Franciszka (266 m) oraz Paweł (264 m).

Kopalnia prowadziła eksploatację węgla warstw łaziskich: Józefa, Przemsza, Bartelmus oraz orzeskich: Jedność, Luiza i Franciszka. Kowalski (1926) wspo-

mina także o eksploataowaniu przez „Nową Przemszą” pokładu Józefa, jednak mapy górnicze (*Mapy górnicze...*, b.r.) nie zawierają dotyczących go danych. Można przypuszczać, że jego położenie pokrywa się z polem górniczym Józefa (ryc. 2). Mapy górnicze (*Flötzkarte...*, 1902) pokazują, że w rejonie pola Józefa występowały wychodnie tych warstw (tab. 4).

Tabela 4. Pokłady eksploatowane przez kopalnię „Nowa Przemsza”

(na podstawie *Flötzkarte...*, 1902 i Wątor i in., 2015)

Table 4. Coal seams exploited in the “Nowa Przemsza” mine

(based on: *Flötzkarte...*, 1902 and Wątor et al., 2015)

Pokład węgla / Coal seam	Dawna klasyfikacja / Former classification	Obecna klasyfikacja ujednolicona po 1945 r./ Current classification unified after 1945	Głębokość eksploatacji (m p.p.t.)/ Exploitation depth (m below ground surface)
Józefa	214	214	b.d. / no data
Przemsza	215	301	część W: 0–228 / part W: 0–228 część E: 186–240 / part E: 186–240
Bartelmus	216	302	0–136
Jedność	303	303	150–170
Luiza	308	304	80–225
Franciszka	312	314	220–230

Pole górnicze kopalni „Nowa Przemsza” było podzielone na część wschodnią i zachodnią przez dwa równoległe uskoki (Wodczak i Chudowski, 1963), oddalone od siebie o około 50–70 m, przebiegu zbliżonym do NE–SW i zrzu- tach odpowiednio 35 i 90 m na E. Zasadniczą część kopalni stanowiła część zachodnia, położona na skrzydle wyniesionym. Natomiast eksploatacja w części wschodniej była prowadzona wyłącznie w pokładzie Przemsza w latach 1923–1925.

W obszarze pola górniczego kopalni „Nowa Przemsza”, leżącego na południowym skłonie osi siodła głównego, warstwy górnego karbonu zapadają monoklinalnie pod kątem 3–12° w kierunku południowym i południowo-wschodnim (Bzowski i in., 2014; Dawidowski i in., 2014). W części zachodniej pola górniczego kopalni warstwy łaziskie i orzeskie w wielu miejscach tworzyły wychodnie, co umożliwiło powstanie pierwszych kopalń odkrywkowych oraz licznych dukli. Głębokość eksploatacji wynosiła maksymalnie 240 m p.p.t.

Wskutek kryzysu gospodarczego kopalnia „Nowa Przemsza” została unieruchomiona w 1925 r., a kopalnia „Karol” ostatecznie w 1931 r. (kopalnia ta była czasowo unieruchomiona w latach 1925–1926 i na początku roku 1927). Kryzys przetrwała jedynie kopalnia „Mysłowice”.

Po zaprzestaniu eksploatacji kopalnie „Karol” i „Nowa Przemsza” zostawały dalej pod nadzorem Katowickiej Spółki Akcyjnej dla Górnictwa i Hutnictwa,

której wspólnym przedstawicielem z ramienia Spółki był inspektor górniczy Ignacy Szendera. W ich zarządzie znaleźli się dyrektor Waller oraz kierownik ruchu kopalnianego Wiktor Wollny (Nowa Przemsza. Akta kopalni; Westphal, 1913). Później na terenie „Nowej Przemszy” w latach 1927–1929 działała kopalnia Ligendza (własność Ludwika i Wincentego Ligendzów). Wydobywanie węgla było tu ograniczone do wybierania resztek z udostępnionych pokładów „Nowej Przemszy” (Jaros, 1961).

Unieruchomienie dwóch z trzech mysłowickich kopalń spowodowało znaczący wzrost bezrobocia w Mysłowicach. Liczba zatrudnionych w nich osób wynosiła w 1912 roku łącznie 4172 pracowników fizycznych i umysłowych (tab. 2). Po zamknięciu zakładów „Karol” i „Nowa Przemsza” pracę utraciło ponad 30% pracujących tam górników.

Nieuniknionym następstwem zamknięcia kopalń „Nowa Przemsza” i „Karol” było powstanie licznych biedaszybów na dawnych polach górniczych. Ziemia (1967) podaje, że w samej Brzezince istniały 102 biedaszyby.

Ówczesny stan opisywał Brochwicz (1927a, 1927b). „Przykre wrażenie na pierwszy rzut oka czynią wysokie kominy tuż obok dworca położonej kopalni („Nowa Przemsza” – przyp. aut.), od dłuższego czasu niestety nieczynnej i zupełnie zalanej. A szkoda! Swego czasu Brzezinka wołała o pomoc i poparcie dla kopalni. Trzeba było tylko 30 000 zł subwencji – a dziś od czasu zastawienia kopalni wydano na zapomogi dla bezrobotnych pół miliona zł! (...) Stary Potrzeba żali się, że obie kopalnie zastawiono – 1500 ludzi bez chleba. Młodych wzięto gdzieindziej do pracy – a starych na łasce losu zostawiono”.

„Bezrobocie dotknęło gminę bardzo z powodu zamknięcia kopalń Karola i Nowej Przemszy. Trzeba było pomóc bezrobotnym. Wydział Powiatowy wspomagał nas zaliczkami. Od lipca ub. roku dzięki strejkowi angielskiemu sytuacja cokolwiek się polepszyła. Dziś mamy niecałą setkę bezrobotnych, lecz – niestety – liczba ich z tygodnia na tydzień wzrasta”.

O licznych incydentach rozkradania majątku pozostałego po kopalni „Nowa Przemsza”, a szczególnie nielegalnym wydobywaniu węgla przez okolicznych mieszkańców, mówią dokumenty zachowane w aktach kopalni „Nowa Przemsza” (Nowa Przemsza. Akta kopalni).

Na decyzję o zamknięciu „Nowej Przemszy” wpłynął nie tylko kryzys gospodarczy. Kopalnia już od dłuższego nie mogła uporać się z odwodnieniem chodników. Już wówczas była opisywana w literaturze jako najbardziej zawodniona kopalnia w całym zagłębiu, z przepływem 36 m³/min (Sarjusz-Makowski, 1925). Ostatecznie w roku 1925 r. „Nowa Przemsza” została zamknięta, a na części wschodniej powstało ujęcie wody „Brzezinka”, eksploatowane w latach 1928–1998.

W roku 1929 na terenie kopalni powstał Zakład Sprzętu Elektrotechnicznego „ELPOR” S.A. (www.elpor.pl, 2018). Firma ta od 2007 r. jest prywatna

i kontynuuje swą działalność pod inną nazwą oraz w innym zakresie, jednak dzięki temu znaczna część budynków kopalni została zachowana, m.in. budynki po szybach Paweł i Franciszka (ryc. 5).

Ryc. 5. Kopalnia „Nowa Przemsza” – budynek szybu „Franciszka” (stan na 2018 r.)
Fig. 5. The “Nowa Przemsza” coal mine – building after former mining shaft „Franciszka”
(as for 2018)

5. Losy obszaru górniczego kopalni po jej zamknięciu

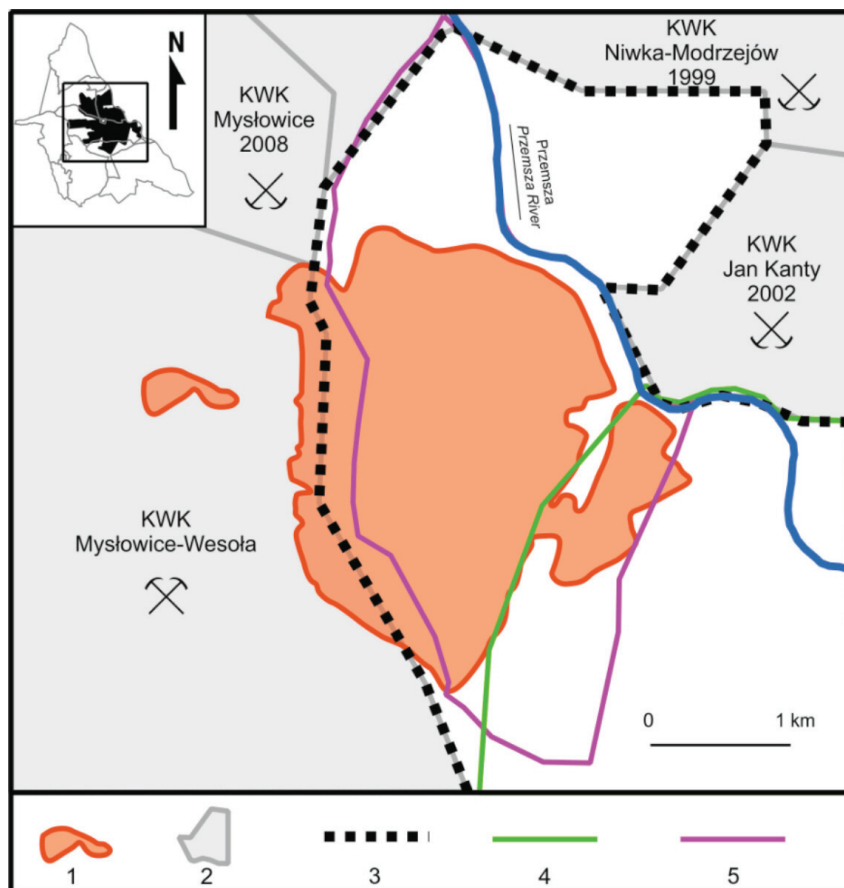
Budowa ujęcia wody „Brzezinka” miało ogromne znaczenie strategiczne dla Górnego Śląska. Katowicka Spółka Akcyjna dla Górnictwa i Hutnictwa prawdopodobnie już w roku 1925 ustanowiła, że w celu ochrony wód ujęcia Brzezinka w całym polu kopalni „Nowa Przemsza” ustaje eksploatacja węgla kamiennego, a bezpieczna dla ujęcia eksploatacja może mieć miejsce 750–900 m poniżej instalacji ujęcia (Manowska, 2018). Efektem zarządzenia było ustanowienie filaru ochronnego niemal na całym polu kopalni, z wyjątkiem obszarów

plytkiej eksploatacji na zachodnich obrzeżach pokładów Bartelmus, Luiza i Przemsza (ryc. 2). Do chwili obecnej teren ten nie był nigdy obciążany żadnymi „ciężkimi” inwestycjami typu np. bloków mieszkalnych lub dużych zakładów przemysłowych. Były to tereny praktycznie wiejskie, gdzie jeszcze do niedawna mieszkańcy uprawiali pola. W ostatnim dwudziestoleciu obszar stał się atrakcyjny dla rozbudowy domów jednorodzinnych, ze względu na brak zabudowy miejskiej oraz dogodne położenie komunikacyjne. Zarówno nowi, jak i żyjący tu od pokoleń mieszkańcy byli zapewniani, że w tym rejonie nie jest planowana eksploatacja węgla kamiennego, w związku z czym całe osiedla domów – także nowych – są wybudowane bez jakichkolwiek zabezpieczeń od szkód górniczych, aczkolwiek na obrzeżach tego obszaru od lat zdarzają się takie zjawiska, wywołane przez stopniowe, wieloletnie zbliżanie się eksploatacji w polu górniczym „Mysłowice-Wesoła”, obecnie przylegającym już bezpośrednio do pola dawnego filaru ochronnego.

Niestety, razem z likwidacją ujęcia wody Brzezinka obszar ten w 2006 r. został wyłączony z Głównego Zbiornika Wód Podziemnych 457 Tychy-Siersza (Witkowski, 2000). Istniejące tu zasoby węgla zaklasyfikowano jako złożę niezagospodarowane „Brzezinka” (Jureczka i in., 2005). W jego obrębie wydzielono złoża: „Brzezinka 1”, leżące pod nim złożę „Brzezinka 2” oraz „Brzezinka 3”. 4 stycznia 2017 r. spółka TAURON Wydobycie S.A. otrzymała koncesję (Koncesja..., 2017) na eksploatację węgla kamiennego w obrębie złoża „Brzezinka 1”. O koncesję w obrębie złoża „Brzezinka 3” stara się prywatna spółka Brzezinka Sp. z o.o. SKA (stan na grudzień 2018 r.).

6. Przyszłość mieszkańców obszaru górniczego „Nowa Przemsza”

Planowane wznowienie wydobycia węgla kamiennego w dawnym polu górniczym kopalni może spowodować skutki katastrofalne dla mieszkańców i środowiska. Wydana koncesja na wydobycie węgla kamiennego w polu „Brzezinka 1” przez kopalnię „Sobieski” została poprzedzona złożeniem wymaganych ustawowo dokumentów: Raportu oddziaływania na środowisko (Dawidowski i in., 2014) oraz Decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach (Błaszczyk, 2016). Treść wymienionych dokumentów wzbudziła liczne kontrowersje, wątpliwości oraz ostatecznie sprzeciw mieszkańców, wyrażany w różnej formie. Najpoważniejszym problemem dla mieszkańców (często górników, a niejednokrotnie potomków górników kopalni „Nowa Przemsza”) jest eksploatacja węgla kamiennego na głębokości 200–480 m p.p.t., metodą ścianową na zawał, jaką planuje tu Zakład Górniczy „Sobieski” (Dawidowski i in., 2014).

Ryc. 6. Obecne zagospodarowanie górnicze terenu w rejonie zrobów kopalni „Nowa Przemsza”:

- 1 – zgeneralizowany zasięg zrobów kopalni, 2 – działające i zamknięte kopalnie węgla kamiennego (podano lata zamknięcia), 3 – dawny filar ochronny (złoże niezagospodarowane „Brzezinka”), 4 – zatwierdzony obszar górniczy „Brzezinka 1”,
5 – planowany obszar górniczy „Brzezinka 3”

Fig. 6. The “Nowa Przemsza” mine current development:

- 1 – generalized extend of the mine workings, 2 – operating and closed hard coal mines (closing years are given), 3 – former safety pillar (undeveloped “Brzezinka” deposit),
4 – approved “Brzezinka 1” mining area, 5 – planned “Brzezinka“ 3 mining area

W zachodniej części złoża „Brzezinka 1” znajdują się zroby wschodniego pola kopalni „Nowa Przemsza”, które stanowiły część ujęcia wody Brzezinka. W 2014 r. w ich obrębie wykonano otwór NM2 (Bzowski i in., 2014). Badanie wykazało obecność zatopionych, niezawalonych starych zrobów pokładu Przemsza (301). Z kolei zachodnie pole starej kopalni jest włączone w planowany obszar górniczy Brzezinka 3 (ryc. 6). Istnieje możliwość, że ze względu na

utrzymywanie filaru ochronnego zroby zachodniej części kopalni również mogły się zachować, co stwarza możliwość powstania nieprzewidzianych deformacji także pod budynkami (Kleta & Zych, 2015; Wilczyński & Kraśnicki, 2018).

Jednocześnie dokumentacja hydrogeologiczna wykonana na potrzeby „Raportu dla złoża Brzezinka 1” (Wątor i in., 2015) zawiera stwierdzenie, że zroby wschodniego i zachodniego pola kopalni „Nowa Przemsza” mają bezpośrednie połączenia hydrauliczne o pojemności szacowanej na kilka mln m³. Pomimo tego sam Raport (Dawidowski i in., 2014) stwierdza, że planowana eksploatacja złoża „Brzezinka 1” pozwoli utrzymać istniejące odwodnienie terenu, dokonywane obecnie przez ujęcie wody Brzezinka. Jak wcześniej wspomniano, ujęcie to zostało zlikwidowane w 1998 r. Pomimo tego przeoczenia opracowanie Raport oddziaływania na środowisko dla przedsięwzięcia polegającego na wydobywaniu kopaliny ze złoża węgla kamiennego „Brzezinka 1” został pozytywnie oceniony, a Zakład Górniczy „Sobieski” otrzymał koncesję na wydobywanie węgla kamiennego.

Stare zroby kopalni „Nowa Przemsza”, pomimo upływu niemal stu lat od jej zamknięcia, mogą dalej stanowić poważne zagrożenie dla środowiska. „Raport oddziaływania na środowisko” (Dawidowski i in., 2014) przedstawił skutki wznowienia eksploatacji węgla na niewielkich głębokościach, co zostało negatywnie przyjęte przez mieszkańców tego rejonu. Po udostępnieniu przez Urząd Miasta Mysłowice „Raportu...” mieszkańcy protestowali przeciwko planowanej eksploatacji, m.in. składając indywidualnie i zbiorowo pisma do Rejonowej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Głównej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Ministerstwa Środowiska oraz Głównego Geologa Kraju. Kontrowersje budzą szczególnie takie planowane skutki eksploatacji, jak: powstanie kilku niecek zapadliskowych, z czego największa ma osiągnąć średnicę ponad 1 km i głębokość 4 m, a centralnie przez nią przebiega jedyna droga dojazdowa do sąsiedniej dzielnicy, prowadzenie wydobywania metodą na zawał w niewielkich odległościach od domów bez zabezpieczeń na szkody górnicze oraz skutki, jakie wywoła odwodnienie terenu.

Dla mieszkańców tego rejonu sprawa pozostaje otwarta i będą oni dalej kontynuować protest przeciwko wydobywaniu węgla z niewielkich głębokości w sytuacji, gdy budynki całego obszaru nie mają zabezpieczenia na szkody górnicze.

7. Podsumowanie i wnioski

W opracowaniu przedstawiono historię kopalni „Nowa Przemsza”, korzystając z różnorodnych materiałów kartograficznych oraz dokumentacyjnych (archiwalnych i współczesnych). Losy kopalni „Nowa Przemsza”, sporadycznie

i skąpo wspomiane w różnego rodzaju opracowaniach, wymagały osobnego, całościowego opracowania. Ponadto, zdaniem autorki, kopalnia powinna zostać uznana za część dziedzictwa kulturowego Górnego Śląska.

Planowane obecnie wznowienie wydobycia w polu górniczym kopalni, położonym w dawnym filarze ochronnym, będzie niosło ze sobą niepożądane skutki dla mieszkańców tego obszaru. Planowana tu płytka eksploatacja na zawal niewątpliwie spowoduje liczne szkody górnicze budynków mieszkalnych, z których przeważająca liczba była budowana bez zabezpieczeń przed szkodami górniczymi. Jeszcze w 2016 r. mieszkańcy starający się o stosowne zezwolenia budowlane otrzymywali oświadczenia Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach, że nie będzie tu miała miejsca eksploatacja górnicza.

Literatura

- BLASZCZYK B., 2016. *Decyzja o środowiskowych uwarunkowaniach dla przedsięwzięcia pn. „Koncesja na wydobywanie kopaliny ze złoża węgla kamiennego w obszarze górniczym „Brzezinka 1”*. Reg. Dyr. Ochr. Środ. w Katowicach. Katowice. WOOS.4235.5.2015.KC.44.
- BROCHWICZ W., 1927a. *Szlakiem ziemi śląskiej*. Polonia, 62, 5.
- BROCHWICZ W., 1927b. *Szlakiem ziemi śląskiej*. Polonia, 64, 6.
- BZOWSKI Z., KOWALSKI A., KASZOWSKA K., TRZĄSKI L., CZARNECKA M., KUCZERA J., KONOPKA G., ŚWIDER J., KADLEWICZ K., DROBEK L., GRUHLIK P., POLANIN P., SZENDERA W., CZERWIEŃSKA K., KORCZAK K., KOMPAŁA J., ŚWIĄDROWSKI J., 2014. *Dokumentacja pracy badawczo-rozwojowej: Raport o oddziaływaniu na środowisko przedsięwzięcia polegającego na wydobywaniu węgla kamiennego wraz z kopaliną towarzyszącą ze złoża „Brzezinka 3” oraz na budowie, prowadzeniu i likwidacji zakładu górniczego „Brzezinka 3”*. GIG, Zakł. Monitoringu Środ. Katowice.
- DAWIDOWSKI A., BZOWSKI Z., DROBEK L., KOMPAŁA J., KORCZAK K., TRZĄSKI L., SZENDERA W., ŚWIĄDROWSKI J., KADLEWICZ K., ŚWIDER J., 2014. *Dokumentacja pracy badawczo-rozwojowej: Raport oddziaływania na środowisko dla przedsięwzięcia polegającego na wydobywaniu kopaliny ze złoża węgla kamiennego „Brzezinka 1” – etap uzyskania koncesji na eksploatację złoża*. GIG, Zakł. Monitoringu Środ., Katowice.
- Flöztkarte des Oberschlesischen Steinkohlenbeckens 1:10 000, Blatt 35 Myslowitz, 42 Brzenskowitz*, 1902. Wyd. Lith. Anst. v. Leopold Kraatz. Berlin.
- JAROS J., 1961. *Dzieje przemysłu górniczo-hutniczego na terenie Mysłowic*. [W:] Długoborski W. (red.). *Szkice z dziejów Mysłowic*. Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.
- JAROS J., 1972. *Słownik historyczny kopalń węgla kamiennego na ziemiach polskich*. Śl. Inst. Nauk., Zesz. Nauk., 59, Katowice.
- JURECZKA J., DOPITA M., GAŁKA M., KRIEGER W., KWARCINŚKI J., MARTINEM P., 2005. *Atlas geologiczno-złożowy polskiej i czeskiej części Górnos Śląskiego Zagłębia Węglowego 1:200 000*. Wyd. PIG i Min. Środ., Warszawa.
- KLETA H., ZYCH J., 2015. *Opinia naukowa dotycząca raportu oddziaływania na środowisko przedsięwzięcia polegającego na wydobywaniu węgla kamiennego wraz z kopaliną towarzyszącą ze złoża Brzezinka 3*. Arch. Polit. Śl., Gliwice.
- KOKOT W., 2002. *Genealogia czterech śląskich rodzin*. Wyd. Introart. Mysłowice.
- Koncesja nr 1/2017 OS-1.65233.2016.SB*, 2017, Warszawa.

- KONDRACKI J., 2002. *Geografia regionalna Polski*. Wyd. Nauk. PWN. Warszawa.
- KOWALSKI L., 1926. *Projekt für die Wasserbeschaffung und für den Bau Eines Wasserhebewerkes im Gebiete der Neu-Przemsza Grube bei Brzezinka zum Zwecke der Nutzung dur die des Kreizes Katowice (Oberschlesien)*. Wasserleitung Zeitschrift des Oberschlesischen Berg- u. Huttenmannischen Vereins zu Kattowitz, 447–455.
- KUDERA J. 1928. *Dzieje parafji i wsi Brzezinki*. Mysłowice. Dostęp na: <https://www.sbc.org.pl/publication/70738>.
- ŁUKACZYŃSKA B., ŁUKACZYŃSKI I., 1995. *Dokumentacja hydrogeologiczna ustalająca zasoby eksploatacyjne wraz z wyznaczeniem strefy ochronnej, ujęcie Brzezinka*. Częstochowskie Przeds. Geol.
- MANOWSKA M., 2018. *Historia ujęcia wody Brzezinka w Mysłowicach i współczesne zagrożenia środowiskowe związane z planowaną eksploatacją węgla kamiennego*. Przegl. Geol., 66, 1, 15–23. *Mapy górnicze pokładów kopalni Nowa Przemsza*. Dokumentacja geologiczno-miernicza zlikwidowanej KWK „Nowa Przemsza”. Arch. WUG w Katowicach.
- Nowa Przemsza*. Akta kopalni, nr 12/490. Arch. Nar. w Katowicach.
- SARJUSZ-MAKOWSKI A., 1925. *Lędziny i Stary Bieruń*. [W:] *Z geologii okolic Dąbrowy Górniczej, Lędzin i Starego Bierunia*. Przegl. Górn.-Hutn., 566.
- SULIK A., 2007. *Historia Mysłowic do 1922 roku*. Urząd Miasta Mysłowice. Mysłowice.
- WAŹTOR L., MACIEJOWSKI J., OLSZOWSKI Z., 2015. *Dokumentacja określająca warunki hydrogeologiczne w związku z zamierzonym wykonywaniem odwodnień do wydobywania węgla kamiennego ze złoża „Brzezinka 1” wg stanu na 30.06.2015 r.* Przeds. Usł.-Prod.-Handl. „PROGEO” Sp. z o.o. Katowice.
- WESTPHAL J., 1913. *Jahrbuch für den Oberbergamtsbezirk Breslau*. Kattowitz, Breslau II, Berlin W 9. <http://www.dbc.wroc.pl> (dostęp: marzec 2018).
- WILCZYŃSKI M., KRAŚNICKI S., 2018. *Ocena „Raportu oddziaływania na środowisko planowanego przedsięwzięcia »Eksploatacja węgla kamiennego ze złoża Brzezinka 3« wraz z uzupełnieniami”*. Gmina Miasto Mysłowice. Arch. Urz. Miasta Mysłowice.
- WITKOWSKI A., 2000. *Regionalny monitoring jakości zwykłych wód podziemnych na obszarze działania Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Katowicach*. Reg. Zarz. Gosp. Wod. Gliwice.
- WODCZAK G., CHUDOWSKI R., 1963. *Zestawienie ustalonych zasobów wód podziemnych z utworów karbońskich w rejonie Mysłowice 4 – Brzezinka na dzień 16.IV.1963 r.* Przeds. Geol. we Wrocławiu.
- www.elpor.pl/, witryna internetowa firmy Elpor (dostęp: czerwiec 2018).
- ZIEMBA J., 1967. *Biedaszyby Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*. Wyd. Śląsk, Katowice.
- ZIMNY J. i KOTŁOWSKA A., 1990. *Dokumentacja hydrogeologiczna otworu awaryjnego nr 4 ujmującego podziemne wody z utworów karbonu na potrzeby komunalne WPKiW – Katowice zlokalizowanego w rejonie stacji pomp „Brzezinka” w miejscowości Brzezinka*. Obiekt: K-4318/b. Przeds. Geol., Kraków.

UNCLOSED HISTORY OF THE “NOWA PRZEMSZA” HARD COAL MINE IN MYSŁOWICE

*„The Nowa Przemsza” hard coal mine, history of mining,
mining heritage, Mysłowice, the shallow exploitation*

The “Nowa Przemsza” coal mine operated in Mysłowice in the years 1850–1925, and the mining zone included areas where coal had been mined since 1800. At the turn of the 19th and

20th centuries, the mine was the second largest industrial plant in the city – after the Mysłowice mine. The buildings of the mine that have been in use for economic purposes up to now have been preserved in very good condition, but unfortunately they are neither marked nor included in the landscape attractions of Mysłowice, although they certainly should be regarded as part of the cultural heritage of Upper Silesia. The history of the almost forgotten mine has been preserved in incomplete documents and monographs and is worth a comprehensive elaboration. The planned resumption of hard coal mining in the former mining field of the mine may cause catastrophic consequences for residents and the environment.